

PREDGOVOR

William Shakespeare toliko je poznat i utjecajan u cijelom svijetu da se obično misli kako je istražen i opisan svaki trenutak njegova života. Ali kad se skupe svi dostupni podaci koji dolaze iz matičnih knjiga, općinskih i trgovačkih arhiva, sudskih zapisa, oporuka, ženidbenih potvrda i nadgrobnog natpisa, te ako se tomu pridodaju anegdote i bilješke njegovih suvremenika, vidimo da se može načiniti tek okosnica njegova života koja potvrđuje da je doista bio priznat pjesnik, glumac i dramatičar. Ali se zapravo ništa поближе ne zna o njemu, pa je u pravu pjesnik John Keats kada nakon dva stoljeća u jednom pismu kaže: »Shakespeareov je život proživljena alegorija: njegova djela su komentar.«

Rodio se i odgojio u slikovitom trgovištu Stratfordu na Avonu, središtu mjesne uprave i trgovine usred većeg seoskog područja. Župni zapis svjedoči da je kršten u srijedu 26. travnja 1564. i to je jedini pouzdan podatak. Ako se oduzmu tri uobičajena dana između rođenja i anglikanskoga krštenja, dobiva se blagdan Svetog Jurja, zaštitnika Engleske, koji pada 23. travnja i službeno se slavi kao dan rođenja Williama Shakespearea.

Njegov otac John Shakespeare bio je rukavičar i zemljoposjednik, uspješan u trgovini kožom, te uključen u općinske poslove, zauzimaljući položaj vijećnika i načelnika tijekom 1560–ih. Shakespeareova majka Mary Arden bila je kći lokalnog plemstva s dosta zemlje u okolici. Usprkos pisanom dokazu da je obitelj imala financijskih nevolja kad je Williamu bilo petnaest godina, vodili su udoban život i uživali određen ugled u društvu.

Ne zna se gotovo ništa o Shakespeareovu dječastvu, ali ima opravdanih razloga vjerovati da je pohađao gimnaziju u rodnome mjestu gdje se izvodio standardni elizabetanski program po kojem su se čitali rimski dramatičari Plaut i Seneka, pjesnik Ovidije i govornik Ciceron, te učila kršćanska etika iz Biblije. Iako je zarana napustio školu i nikada nije pohađao sveučilište, ti utjecaji prožimlju njegove radove, a sigurno je dostatno poznavao i englesku povijest iz kronika koje su napisane malo prije ili tijekom njegova odrastanja. Koliko god bila možda istinita slavna tvrdnja Bena

Jonsona da je Shakespeare znao »malo latinskoga, još manje grčkoga«, velik dio njegova rada jasno ovisi o poznavanju rimske komedije, starovjeke povijesti i klasične mitologije.

U matičnim je knjigama zapisano da se godine 1582. William Shakespeare oženio Annom Hathaway, osam godina starijom djevojkom koja je bila trudna na vjenčanju. Imali su troje djece: Susanna se rodila 1583., a dvije godine poslije toga blizanci Hamnet i Judith koji su dobili imena po pjesnikovim prijateljima Sadlerima. Zatim nastupa razdoblje od nekih sedam godina o kojemu ne postoje nikakvi dokumenti da bi se vidjelo što je radio i kako je živio mladić koji se u dvadeset prvoj godini zatekao u situaciji da ima troje djece, stariju ženu koja se za njega udala vjerojatno silom prilika, oca koji zapada u financijsku krizu, te četvero mlade braće i sestara koje treba podizati. Neki kažu da je otišao iz Stratforda jer nije bio sretan u braku, drugi pretpostavljaju da je pobjegao pred suđenjem zbog krađe divljači, treći tvrde da se pridružio skupini putujućih glumaca i otišao potražiti sreću u Londonu. Neki opet nagadaju da je prije konačnog posvećenja kazalištu bio učitelj na selu, a zatim mijenjao razna zanimanja, radeći možda s ocem u trgovini, ili kao sudski pisar, ili služeći kao vojnik ili mornar u sjeni španjolske prijetnje Engleskoj, jer se iz njegovih drama vidi da je dobro vladao žargonom i pojedinostima mnogih zanimanja.

Bilo kako bilo, Shakespeare je dobro poznat u londonskom kazališnom krugu godine 1592., kad ga Robert Greene javno napada kao dramatičara i daje mu pogrdno ime Shakescene. Iduće godine izlazi iz tiska *Venera i Adonis* s njegovim potpisom, uskoro zatim *Lukrecija*, a godine 1594. on je već poznat kao glumac i pisac kazališnih komada u Komornikovoj družini s kojom je ostao do kraja svoje londonske karijere; vjeruje se da je kao glumac igrao uloge staraca, kao što su duh u *Hamletu* i sluga Adam u *Kako vam drago*.

Upravo kad su mu počeli rasti uspjeh i slava, doživio je obiteljsku tragediju smrću sina Hamneta 1596. Tada se vjerojatno vratio u Stratford i proveo neko vrijeme sa ženom i kćerima; dvije godine potom kupio je u rodnom gradu raskošnu kuću New Place gdje će provesti posljednje godine života. Otada do 1611. živio je većinu vremena u Londonu tijekom kazališne sezone, ali je bio aktivan i u Stratfordu, osobito kao ulagatelj u trgovinu žitom i zemljištem. Postoji dokument da je godine 1601. kupio 107 akara obradive zemlje i 20 akara pašnjaka u Old Stratfordu; kupovao je nekretnine i u Londonu, te je godine 1599. zapisan kao suvlasnik kazališta Globe, a 1608. i kao djelomični vlasnik dvorane Blackfriars.

U arhivu College of Heralds zapisano je da je William Shakespeare zatražio grb, a potvrđeno je da je kraljica Elizabeta godine 1601. udijelila pjesnikovu ocu obiteljski

plemički naslov. Tri godine poslije on zahtijeva da se tomu grbu pridoda prijašnji grb njegove majke. Iz istog doba sačuvan je sudski zapis o parnici koju su vodili Williamov stanodavac Christopher Mountjoy i njegov zet Stephen Belott, što dokazuje da je pjesnik živio u Londonu oko 1601; njegovo se ime nalazi i u sudskom zapisu iz godine 1612. kad je svjedočio u sporu između te iste dvojice.

Da je Shakespeareovo zdravlje bilo narušeno svjedoči oporuka koju je valjda sastavio u siječnju 1616., a posljednji put revidirao 25. ožujka iste godine. Točan datum i uzrok njegove smrti nisu poznati. Lokalna tradicija, koja se oslanja na zapis Johna Warda iz 1662., tvrdi da je umro 23. travnja 1616. od prehlade koju je dobio nakon noći što su je s njim u bančenju proveli kolege Ben Jonson i Michael Drayton. Pogreb mu je bio doista tri dana poslije toga: pokopan je u crkvi Svetog Trojstva u Stratfordu 26. travnja, točno 52 godine nakon krštenja. Oporučno je ostavio ženi Anni bračni krevet i neke sitnice, a gotovo svu imovinu starijoj kćeri Susanni. U oporuci se još spominje njegova sestra i glumci Richard Burbage, Henry Condell i John Heminge. Po svemu tome može se zaključiti da je Shakespeare u privatnom životu zapravo bio prilično praktičan, snalažljiv i oštromno poslovan u kazališnim, trgovačkim i zemljišnim krugovima. Bez sumnje je udobno živio tijekom cijele karijere i mirovine, iako nikada nije bio bogat čovjek.

Shakespeareova izravna obiteljska loza ugasila se dvije generacije poslije njegove smrti. Starija kći Susanna udala se za uglednog lokalnog liječnika Johna Halla (1607) i rodila jedino Shakespeareovo unučće koje će preživjeti, Elizabeth. Iako je ta unuka naslijedila obiteljsko imanje i dvaput se udavala, umrla je bez djece godine 1670. Druga pjesnikova kći Judith udala se za Thomasa Quineya, krčmara koji je bio na glasu kao razvratnik i otac vanbračne djece; rodila je tri sina, ali sva tri su rano umrla. Potomstvo koje danas ističe svoju krvnu vezu sa Shakespeareom poteklo je od njegove sestre Joan Hart i njezina sina Thomasa.

Tijekom četvrt stoljeća života u kazališnom svijetu, Shakespeare je napisao trideset osam kazališnih komada, stvorivši najiznimaniji dramski korpus u svjetskoj književnosti. Kronologija nastanka tih drama nije sigurna, ali za određivanje prihvatljiva reda mogu poslužiti datumi njihova objavljivanja, navodi u ondašnjim zapisima, aluzije na suvremene događaje u tekstu, tematski odnosi, te metričke i stilističke usporedbe.

Vjeruje se da su njegove prve drame bila tri dijela *Henrika Šestoga*, možda kao obrada nekoga tuđeg teksta; te su drame još krute u izrazu i kadšto nespretne u scenskim odnosima, ali su kao historijska ilustracija imale dosta uspjeha. *Rikard Treći* povezan je

s tim dramama i obično se njima pridružuje kao četvrti dio prve tetralogije; u njemu po prvi put dolazi do izražaja Shakespeareova umjetnička snaga kojom stvara nezabornu junaku pozornice; koliko god je odbojno Rikardovo nemilosrdno spletkarstvo, ipak se divimo njegovoj rječitosti, energiji i vještini s kojom izvodi svoje zamisli.

Uskoro potom nastaju: *Komedija zablude*, napisana kao imitacija klasičnoga komediografa Plauta, tako da ju je jedan kritičar nazvao »diplomskim radom« mladoga Shakespearea; *Tit Andronik*, prvi pokušaj drame osvete, krvava tragedija u kojoj je možda jednu trećinu napisao George Peele; *Kroćenje goropadnice*, popularna komedija, s prejakim elementima farse kojima je obilovala *commedia dell'arte*, ali s dubokim poniranjem u psihologiju i nijansama udvaranja (neki kažu da je to zapravo izgubljena komedija *Dobiven ljubavni trud*); *Dva veronska plemića*, gdje su prizori ljubavnih zapleta toliko nevješti da mnogi misle kako je to prvo što je Shakespeare napisao; *Izgubljen ljubavni trud*, kao mozaik dvorskih prizora sa zametcima psihološke obrade likova (danas je gotovo nečitljiva zbog elizabetanske retorike i tipičnih konvencija); te *Romeo i Julija*, uzor nesretne ljubavi i najslavnija ljubavna priča na svijetu.

Objektive tragedije iz toga razdoblja, *Tit Andronik* te *Romeo i Julija*, bile su veoma popularne za Shakespeareova života. U prvoj se toliko gomilaju ubojstva i grozote da se danas doima gotovo groteskno, iako joj se ne može poreći ritmiziranost radnje i uzbudljivost raspleta. U drugoj tragediji, gdje mladenačka ljubav između Romea i Julije dolazi u sukob s dugotrajnom mržnjom između njihovih obitelji, vješto je razrađen glavni zaplet, obogaćen nizom prizora sa sporednim likovima; ali najvažniji je lirizam s kojim Shakespeare portretira ljepotu i ideal ljubavi na prvi pogled.

Nakon tih ranih komada s kojima završava tzv. doba naukovanja, a prije velikih tragedija, dolazi razdoblje u kojem komedije imaju manje elemenata farse a više idilične romance, dok povijesni komadi uspješno stapaju političke elemente s individualnom karakterizacijom. To su redom: *Rikard Drugi*, gdje je u poetičnom liku kralja portretiran čovjek riječi koji je kobno spor na djelu, za razliku od djelotvornog Bolingbrokea koji je oličenje vladarske sposobnosti; *San ivanjske noći*, koji je najizvornije Shakespeareovo djelo i mnogima najljepkija komedija u kojoj se čudesno spajaju tri paralelna svijeta: vilinski svijet, društvena stvarnost i književna fikcija; *Kralj Ivan*, bez sudbonosne radnje i pravog junaka, ali s raspravom o dvojbena odnosima pravde i nepravde, te često citiranim domoljubljem u završnim stihovima; *Mletački trgovac*, komedija u grubom svijetu novca i ljudske nesnošljivosti, s romantičnim završetkom u pohvalu ljubavi i glazbi; dva dijela *Henrika Četvrtoga*, s neobičnim prikazom sazrijevanja princa Hala u društvu s krčmarima, razbojnicima i bludnicama, te živopisnim likom Falstaffa; *Mnogo vike ni za što*, prozaična komedija, ali zahvaljujući

dobroj obradi društvenog okvira i jakih ličnosti ima mnogo uspjeha kod publike; *Henrik Peti*, epski svršetak tetralogije u čast »zrcala svih kršćanskih kraljeva«, domoljubni komad o junačkom mladom kralju, s glasovitim govorom na Dan sv. Krispina; *Julije Cezar*, drama o politici i vlasti, s tragičnim likom Bruta, prva od tri »rimske« tragedije, gdje su tako duboko zahvaćeni moral i retorika da po tome formiramo svoje dojmove o stilu života u doba kasne rimske republike; *Kako vam drago*, nadasve poetičan opis romantične ljubavi u pastoralnoj sredini, s obiljem svećanih prizora; i *Na Tri kralja*, kao posljednja velika komedija, s likovima koji uvode duh malo-gradanštine, uključujući slavni prizor u kojem je nasamaren i prognan Malvolio.

Ako se po nizanju događaja i historijskoj građi uzmu skupa, četiri komada iz te skupine — *Rikard Drugi*, oba dijela *Henrika Četvrtoga* i *Henrik Peti* — čine drugu tetralogiju povijesnih drama, iako svaka može stajati zasebno kao što se obično i izvode.

Razdoblje Shakespeareovih velikih tragedija i »drama ideja« počinje godine 1600. kad je napisan *Hamlet*, po općoj ocjeni najveće dramsko djelo na svijetu, gdje se razrađuje suprotstavljanje reda i kaosa na obiteljskoj, državnoj i kozmičkoj razini, s glavnim junakom koji u sebi nosi nedokučive tajne ljudskoga bića. Za njim su slijedila djela: *Vesele žene windsorske*, napisane po svoj prilici da se udovolji želji kraljice Elizabete za još jednim komadom gdje bi bio Falstaff (ali tu je on, bez kraljevića Hala i nadmudrivanja, izgubio svu životnost i privlačnost te se ne bi smio smatrati istim karakterom); *Troilo i Kresida*, ironičan prikaz Trojanskoga rata, »golema panorama povijesti kao uzaludnosti i anarhije«, s toliko zamršenim intelektualnim postupkom da kritičari ne znaju kamo bi uvrstili komad pa se obično naziva »dramom ideja«; *Sve je dobro što se dobro svrši*, nov oblik komedije u kojoj ima sve više ljudske prljavštine i pokvarenosti, tek odnedavno uspješan (možda zato što u središtu ima junakinju koja odbija zauzeti unaprijed određeno mjesto u hijerarhiji muškoga svijeta); *Mjera za mjeru*, remek–djelo u kojem se kroz odnose triju negativnih likova raspravlja kako u ljudskom društvu uravnotežiti zakon i blagost, pravdu i milosrđe; *Othello*, drama o utjelovljenom zlu i manipulaciji prividnim dokazima, rasprava o etičkim pitanjima gdje na kraju osveta nadjačava praštanje; *Kralj Lear*, poezija o kozmičkim silama koje su bešćutne prema ljudskoj dobroti, ljubavi i pravdi; izaziva više egzistencijalnog užasa nego sve ostale tragedije zajedno; *Macbeth*, priča o ljudskoj bespomoćnosti pred zlom, gdje su glavni junaci dvoje zločinaca prema kojima ipak osjećamo sažaljenje dok ih sa strahom pratimo na njihovu »silasku u pakao«; *Antonije i Kleopatra*, tragedija o dvoje neobičnih ljubavnika, studija politike i društvene povijesti te psihologije pojedinca na raskošnoj pozadini povijesnih zbivanja; *Koriolan*, kao antipatični junak u vrtlogu poli-

tike, rijetko izvedena drama s tragičnim završetkom koji ipak nikoga ne će ganuti; i *Timon Atenjanin*, ostao kao dramski torzo s okusom gorčine i stalnim osjećajem nedovršenosti (možda ga je djelomice napisao Thomas Middleton).

Od preostalih šest drama, četiri su zapravo tragikomedije. U njima se javljaju likovi tragičnoga potencijala, ali slične na komedije zato što su njihovi završetci obilježeni skladnim raspletom koji se postiže čarolijom, sa svim božanskim, humanističkim i umjetničkim posljedicama koje iz toga slijede: *Periklo* je romanca s mnogim slabostima koje nema u Prvom foliju, a dva čina je možda napisao George Wilkins; *Cymbeline* je vrlo zamršena legenda iz predkršćanskog doba u raskošnom poetskom ruhu; *Zimska priča* prikazuje godišnja doba kao simbole smrti i ponovnog rađanja, s prizorom postovječivanja pastirice i cvijeća; a *Oluja* je najzagonetnije djelo, pišćeva kazališna oporuka, gdje se ljudsko iskustvo izjednačava s iluzijom a život sa snom.

Posljednja dva komada u Shakespeareovu korpusu nastala su u suradnji sa Johnom Fletcherom: *Henrik Osmi* je epska freska bez dramske dubine, pravi krunidbeni spektakl u kojem se prikazuju događaji u svjetlu vječnosti (prilikom njegove izvedbe 1613. izgorjelo je kazalište Globe i simbolično označilo kraj Shakespeareove karijere); *Dva plemenita rodaka* su komedija po Chaucerovim motivima, uzorak tipične zabave za vladavine Elizabetina nasljednika Jakova (taj komad je tek nedavno uvršten u Shakespeareov kanon).

Shakespeareov tiskani prvenac bila je narativna poema *Venera i Adonis* (1593), posvećena Henryju Wriothesleyu kao »prva baštinica« pjesnikova duha (1594). Iako završava smrću nedužnog mladog smrtnika, toj se poemi najčešće pristupa kao gotovo komičnoj obradi ljubavi, jer se u njoj opisuju frustracije nezajajljive božice koja ispada smiješna dok nespreno petlja zavodeći nesklona mladića. Godinu dana poslije izašla je dulja poema *Lukrecija* koja se opravdanije opisuje kao tragična tužaljka; u njoj se ganutljivo istražuju osobne i društvene posljedice popuštanja pohoti jednog mladog Rimljanina (možda je onima koji su njegov prvi rad smatrali frivolnim pjesnik htio pokazati da je sposoban obraditi i ozbiljnu temu). U tim poemama vidi se dobro izvježbano pero iz škole renesansne narativne poezije, koju je u Englesku uveo Edmund Spenser, te se odmah stječe dojam da se pisac okušava kao budući dramatičar. Obje su prožete ukusom doba, a nizom razbludnih sličica ugađaju određenoj publici na dvoru koja je oponašala kontinentalnu modu. To je Shakespeareu donijelo trenutni i trajan uspjeh: *Venera i Adonis* doživljava devet novih izdanja do 1616. i još šest izdanja do 1640., a mnogi onovremeni zapisi svjedoče da je po toj poemi Shakespeare bio za života najviše priznat; *Lukrecija* je imala osam izdanja do 1640. i po popu-

larnosti nije mnogo zaostajala za prvom poemom. Značajno je da su oba djela napisana za vrijeme kuge kad su kazališta u Londonu bila zatvorena; tada je nastala i većina soneta.

Godine 1599. objavljena je knjižica poezije pod naslovom *Zaneseni hodočasnici* i u cijelosti pripisana Shakespeareu, iako se samo za pet pjesama pouzdano zna da ih je on napisao — dvije su verzije njegovih soneta, a tri su uključene u komediju *Izgubljen ljubavni trud*.

Kratka ljubavna elegija *Feniks i grlica* objavljena je 1601. u zbirci Roberta Chestera *Mučenik ljubavi*; u tim tmurnim i zagonetnim stihovima pjesnik tuguje za dvjema pticama koje su simbol ljubavi i postojanosti a umiru bez djece. Ako je Shakespeare doista autor elegije, napisao ju je posebice za tu zbirku i to u doba kad je vjerojatno bio zaokupljen »filozofskim« temama u *Hamletu*.

Shakespeareovi *Soneti* su daleko najvažnija njegova lirska poezija. Prvi put su objavljeni bez pjesnikova znanja i odobrenja godine 1609., iako su prijepisi mnogih od njih prije toga kolali u privatnim krugovima, a općenito se drži da su pretežno napisani 1590–ih. Do danas se vode velike rasprave o poretku pjesama i stupnju autobiografske građe u njima. Prvih 126 od 154 soneta upućeno je nekom mladom muškarcu čija je osoba oduvijek zagonetna poznavateljima Shakespeareova djela. Nakladnik Thomas Thorpe napisao je uvodnu posvetu u kojoj tvrdi da je osoba s inicijalima W. H. nadahnula sonete. Neki su mislili da se tu krije Henry Wriothesley, treći grof od Southampton, kojemu je Shakespeare posvetio prve dvije poeme; ili možda William Herbert, treći grof od Pembrokea, koji je imao neznatne veze sa Shakespeareom. Osoba crne žene, kojoj se obraća u sonetima 127–152, također je bila predmetom mnogih nagađanja ali bez pravih dokaza. Nekoliko soneta tiče se tajanstvenoga pjesnika koji se s autorom natječe za naklonost mladoga prijatelja i pokrovitelja; neki misle da se iza toga protivnika krije Christopher Marlowe ili George Chapman. Ta tri lika — Mladić, Crna gospa i Pjesnik takmac — tako su živo opisana u sonetima da nije nimalo čudno što mnogi »otkrivaju« da se u njima kriju potopuno određene osobe iz onoga doba s kojima je Shakespeare dolazio u doticaj.

Ti soneti su obilježeni temom ljepote, mladenačke ljepote koju uništava vrijeme, ali je s jednakom snagom opisana sposobnost ljubavi i umjetnosti da nadžive vrijeme pa čak i smrt. Intenzitet izraženih osjećaja naveo je mnoge tumače da ustvrde kako su morali biti zasnovani na homoerotičnoj strasti, iako to pjesnik u jednom sonetu izričito niječe. Iz nekih motiva izbija konvencionalna zasićenost i pesimizam, ali i bez toga ovi se stihovi doimlju kao preludij tmurnim tragedijama — otkrivaju Shakespearea koji je različit od uspješnog kazališnog profesionalca kakav se pojavljuje

u sačuvanim biografskim dokumentima. Ipak je riskantno istraživati sonete s »isповјednoga« gledišta, jer se možda u njima (kao i u dramama) opisuje nešto sasvim različito od vlastita iskustva.

Sa *Sonetima* je bila tiskana i *Ljubavna jadikovka* koju su neki skloni pripisati drugim autorima smatrajući da je slabije kvalitete od ostale Shakespeareove poezije; ako je Shakespeare doista njezin autor, onda je nastala u najranijoj fazi piščeva naukovanja.

Potkraj prošlog stoljeća čule su se tvrdnje da i *Pogrebna elegija*, objavljena 1612. i potpisana inicijalima W. S., pokazuje mnoge Shakespeareove karakteristike, ali još se nitko nije usudio uključiti je u kanon.

Na kraju treba spomenuti da je po Shakespeareovim dramama rasuto stotinjak lirskih pjesama; uz neke su se sačuvali i izvorni napjevi.

Za kazališne družine se pouzdano zna da su se protivile izdavanju dramskih djela koja su izvodile, a ne postoji nikakva potvrda da je Shakespearea imalo zanimalo da se njegove drame čitaju. Ipak je pola njih tiskano za njegova života, iako nijedno s piščevom posvetom ili uvodnim uljepšavanjima koja su tipična za elizabetansko vrijeme. Kako tada nije postojalo autorsko pravo, ta prva neuvezana kvarto–izdanja džepnog formata (u kojima se štamparski list presavijao dvaput) rijetko nose Shakespeareovo ime; katkad su to bila u potpunosti piratska izdanja s iskvarenim tekstom, jer bi tiskari unajmljivali »brzopisce« i slali ih na predstave ili bi potplatili kojega glumca da po sjećanju izdiktira cijelu dramu.

Tek sedam godina nakon Shakespeareove smrti javlja se izdanje njegovih sabranih kazališnih komada koje su mu priredili prijatelji glumci John Heminge i Henry Condell. Taj Prvi folio (u kojem se prilikom uvezivanja štamparski list presavijao samo jedanput), objavljen 1623., najveći je spomenik piscu i vjerojatno najvažnija knjiga na engleskom jeziku. U njemu je skupljeno trideset šest Shakespeareovih drama, od čega je osamnaest njih tada objavljeno prvi put; samo su *Periklo* i *Dva plemenita rođaka* naknadno dodani kanonu iz drugih izvora.

Otada su Shakespeareova djela tiskana bezbroj puta, a prvo izdanje u kojemu su drame podijeljene na činove i prizore, te naznačeni ulasci i izlasci glumaca, priredio je Nicholas Rowe godine 1709. Druga važna rana izdanja napravili su Alexander Pope (1725), Lewis Theobald (1733) i Samuel Johnson (1765). S njima je počela i kritika koja je od pjesnikove smrti do danas pristupala njegovu djelu s različitih gledišta.

Rana kritika ponajprije se usmjeravala na pitanje forme, zamjerajući Shakespeareu što miješa komediju i tragediju te zanemaruje jedinstvo vremena i mjesta kako ga propisuju pravila klasične drame. Tvrdilo se zatim da kvari jezik lažnom dosjetljivošću,

dvosmislicama i igrom riječima, upravo onim sredstvima koja današnja kritika hvali kao produbljivanje značenja.

Kad su se rani priređivači Rowe i Pope prihvatili sistematske kritike Shakespeareovih djela, njima i njihovim suvremenicima bila su toliko važna klasična pravila drame da su formulirali tri važna zaključka koja su se dugo prihvaćala kao očevidna stvar: prvo, da Shakespeare nije mogao dobiti nikakvu valjanu naobrazbu u rodnom Stratfordu; drugo, da forma njegovih drama ugađa nekoj publici težeći samo za zaradom; i treće, da je zbog tuđih interpolacija na mnogim mjestima teško prosuditi što je on sam napisao.

U nedoumici između tih predrasuda i divljenja nizu složenih karaktera koji se izražavaju živahnim, silovitim i istodobno liričnim govorom, mnogi su bili uvjereni da takva savršena umjetnička djela nije mogao napisati provincijalac oskudne naobrazbe. Tako je nastalo čuveno »pitanje autorstva« i tvrdnja da je Shakespeareova djela napisao netko drugi, možda filozof Francis Bacon, pjesnik Philip Sidney ili netko treći. Ali takva su stajališta s vremenom postala sve rjeđa pred obiljem dokumentiranih dokaza.

Najranija čvrsta potvrda je kleveta koju je još godine 1592. napisao Robert Greene u *Grošu pameti*, napavši Shakespearea što se usuđuje natjecati s njim i drugim »učenicima« dramatičarima. Parodirao je pritom jedan stih iz trećeg dijela *Henrika Šestoga* i poigrao se s njegovim prezimenom: »Tu je skorojevićevska vrana, uljepšana našim perjem, koja, sa svojim tigrovim srcem umotanim u kožu glumca, pretpostavlja da je sposobna kovati slobodne stihove kao najbolji od vas... i da je jedini *Shakescene* u zemlji.«

Koju godinu poslije toga nastala je priča o književnoj prepirci u koju je bio uvučen i Shakespeare. »Poetomahija« je najprije izbila između Bena Jonsona i Johna Marstona, a u komediji *Povratak s Parnasa*, koja se davala u Cambridgeu, spominje se i Shakespeareov nastup u tim nadmudrivanjima: »Ali tu je naš drugar Shakespeare sve njih ušutkao. Da, i Bena Jonsona... dao mu je purgativ koji je okaljao njegov ugled.«

Najljepša potvrda Shakespeareova autorstva je Prvi folio gdje Condell i Heminge u posvetnoj pjesmi kažu da su zapisali i skupili njegove drame kao spomenik glumcu i dramatičaru. U istoj knjizi je i pjesma Bena Jonsona koji ga paradoksalno kritizira i hvali, a poslije će u knjizi *Discoveries* (1641) napisati za Shakespeareova djela da »nisu za jedno doba, nego za sva vremena«.

Općenito su kritičari 17. i 18. stoljeća s jedne strane optuživali Shakespearea zbog pomanjkanja umjetničkog obuzdavanja, a s druge su strane hvalili njegovu plodnu maštu. Samuel Johnson se slagao s mnogom ranijom kritikom, ali je branio Shakespearea u pogledu klasičnih pravila, tvrdeći kako ionako nitko ne smatra da je

kazališni komad stvaran život; on se prvi pozabavio i kritikom Shakespeareovih likova. Njemački kritičar Gotthold Lessing vidio je Shakespearea kao romantika, različita od klasičnih pjesnika po vrsti, ali na ravnopravnoj nozi s njima. Njegov sunarodnjak Augustus Schlegel prvi je osvjetlio strukturalnu usklađenost Shakespeareovih komada; taj koncept umjetničkog i organskog jedinstva mnogo potpunije će razviti engleski pjesnik i kritičar Samuel Coleridge.

Mnogi istaknuti kritičari 19. stoljeća, kao Nijemac Georg Gervinus i Irac Edward Dowden, pokušavali su vidjeti pozitivne moralne tendencije u dramama. Istodobno Englez William Hazlitt, koji je nastavio razvijati analizu likova, smatra da je svaki Shakespeareov karakter jedinstven, nalazeći jedinstvo kroz analogiju i gradaciju karakterizacije. Vrhunac romantičnog proučavanja likova obilježio je A. C. Bradley koji također sugerira da komadi imaju objedinjujuću maštovitu atmosferu.

U 20. stoljeću kritičari sve više pokušavaju dokazati da trajna privlačnost Shakespeareovih drama ne potječe ni od kakva skupa dubokih ili izriječom formuliranih ideja, kritizirajući usput što se ne drži dosljedno nikakve određene filozofije, religije ili ideologije. Danas se teži k napuštanju kako proučavanja likova kao neovisnih osoba tako i pretpostavke da se moralna razmatranja mogu odijeliti od njihova dramatskog i estetskog konteksta. Često je izrečeno kako Shakespeareovi likovi nisu u potpunosti ni dobri ni zli, nego da bivaju nezaboravni upravo zbog svoje nesavršene i nedosljedne naravi. Drugi važni koraci u suvremenoj kritici predstavljaju frojdotski pristup (kao što je edipovska interpretacija Hamleta), proučavanje Shakespearea u okvirima elizabetanskog pogleda na svijet i tadašnjih kazališnih konvencija, te smještanje komada u mitološke okvire.

Gdje je Shakespeare nalazio nadahnuća za svoja djela? Među najvažnije njegove izvore ubrajaju se Holinshedova *Kronika Engleske, Škotske i Irske* (1587) i Hallovo *Ujedinjenje plemenitih i slavni obitelji York i Lancaster* (1548), za engleske povijesne drame; iz njih je uzimao građu i osobe, iako nije oklijevao izmijeniti neki događaj ili lik kad je to služilo njegovoj dramatičkoj svrsi. Za svoje rimske tragedije poslužio se Plutarhovim *Životima* koje je preveo Thomas North (1579). U ostalim slučajevima nadahnjivao se na raznim književnim vrstama; mnogo je puta iznova obrađivao poznate priče ili se povodio za djelima suvremenih europskih pisaca, a dvaput je engleske prozne romance pretvorio u drame.

Tradicija prevođenja Shakespearea na hrvatski jezik duga je gotovo dva stoljeća: od Ivana Krizmanića, koji je godine 1836. preveo ulomak o kraljici Mab iz *Romea i Julije* pod naslovom »Flundra senje zrokujuća polag Šakspeara«, preko Augusta Šenoec,

koji se okušao u prijevodima nekoliko drama (ali s njemačkoga jezika), do Milana Bogdanovića, Josipa Torbarine i Antuna Šoljana, koji su proširili prijevodne granice te uspostavili visoke standarde vjernosti izvorniku i uklopljenosti u hrvatsku književnu tradiciju.

Cijelo to vrijeme obilježeno je nastojanjem da se bujni i razvedeni Shakespeareov kazališni stih prilagodi hrvatskim metričkim pravilima, da bi se naposljetku vidjelo kako se u tom poslu nailazi na nepremostive zapreke. Budući da je većina engleskih riječi kraća od hrvatskih, gotovo je nemoguće poštivati načelo prevođenja »stih za stih«, pa su se prevoditelji nalazili pred neugodnom dilemom: ili prelamati tekst i umjesto jednoga stiha dobivati stih i pol, katkada i dva, ili izostavljati dio teksta na štetu potpunosti i pjesničke jedrine; dodatnu je teškoću pritom stvarao naš akcenatski sustav zbog kojega su i najobičnije rečenice nerijetko zvučale izvještačeno i nerazumljivo.

Ovdje je taj problem riješen tako da se u stihovima prijevoda odustalo od brojenja slogova, a prihvaćeno je načelo poštivanja broja »informacija« što ih sadrži izvornik. Pritom se pazilo da u stihu ima načelno pet »naglašanih mjesta«, a zanemaruju se nenaglašene riječce (tzv. hipermetrički slogovi). Prevoditelj je u skladu s tim pristupom temeljito preradio sve svoje ranije prijevode Shakespeareovih drama; u prijašnjem je ruhu ostavljen samo *Henrik Šesti* po kojemu se može vidjeti kolika razlika nastane kad se primijene dva različita postupka. Ali sva poetska djela, koja nisu pisana za pozornicu, prevedena su uz dosljedno poštivanje ritma i rime.

Ovaj put sva Shakespeareova djela izlaze u četiri knjige, razdijeljena po vrstama: u prvoj je knjizi deset povijesnih drama ili historija, složenih kronološkim redom događaja koji se u njima opisuju; u drugoj je knjizi deset tragedija, složenih po godinama kad su vjerojatno napisane; u trećoj knjizi nalazi se jedanaest komedija, složenih također po datumima nastanka; u četvrtoj pak knjizi skupljeno je preostalih sedam drama koje se ne ubrajaju među historije, tragedije i komedije, te sva pjesnikova poetska djela. Na početku prve knjige nalazi se sumaran predgovor cijelom izdanju, a svaka drama opet je pojedinačno popraćena osnovnim podacima o nastanku, tiskanju, izvedbama i izvorima, te kratkim sadržajem. Nejasna mjesta, manje poznate činjenice i aluzije objašnjeni su u bilješkama na dnu stranice. Na kraju prve knjige pridodana je genealogija engleskih kraljevskih loza da bi se čitatelji lakše snalazili u odnosima dramskih osoba koji su katkada vrlo zamršeni.

U svom poslu prevoditelj se načelno oslanjao na engleska izdanja *The Arden Shakespeare* i dosljedno se držao njihovih tehničkih opisa (podjela na prizore, scenske upute, numeracija stihova); ali često se služio i brojnim drugim izdanjima izvornika, bogatom popratnom literaturom i priručnicima, zavirujući kadšto u talijanske i fran-

cuske prijevode. Razumije se da je tijekom prevođenja konzultirao gotovo sve objavljene hrvatske prijevode.

Ova Sabrana djela Williama Shakespearea izlaze pred javnost zahvaljujući Matici hrvatskoj, koja već cijelo stoljeće objavljuje pojedine pjesnikove drame u zasebnim knjigama, i glavnoj urednici Jeleni Hekman, koja se svesrdno zauzimala za ovaj pot-hvat. Prevoditelj je napose zahvalan Vesni Zednik koja je marno i nadasve pomno čitala prijevode u rukopisu te brojnim opaskama i savjetima znatno pridonijela njihovoj kakvoći.

Mate Maras

U Zagrebu, na Tri kralja 2005.